

4.

Téma–réma tagolás és szintaktikai műveletek a francia összetett mondatban

SKUTTA FRANCISKA

A francia nyelvtanok a mondat téma–réma szerinti tagolását általában az egyszerű mondat keretén belül tárgyalják. A bemutatás alapját a minden szempontból jelöletlen — vagyis kijelentő, állító, érzelmileg semleges — egyszerű mondat szerkezete képezi, melyben a mondatkezdő alany a **téma**, az igei állítmány és bővítményei a **réma** szerepét töltik be, az ettől való eltérések pedig bizonyos szórendi változatokkal, ill. kiemelő szerkezetekkel hozhatók összefüggésbe.¹ Érdekes, hogy mire az összetett mondatok tárgyalására kerül sor, mintha „elfelejtődne”, hogy a tagmondatok sorrendjének kialakításában is van szerepe a beszélő szándékától és a szöveggörnyezettől függő **aktuális tagolásnak**, s hogy a sorrend megváltozása itt is együtt jár bizonyos szabályozott szerkesztési műveletekkel.² Példaként álljon itt — most különösebb elemzés nélkül — a következő francia regényrészlet, melyben a szinte körkörös ismétlődő tagmondatok a szöveggörnyezethez képest más-más helyen bukkannak fel, s tartalmuk így más-más hangsúlyt és megvilágítást kap:

J’aimais éperdument la Comtesse de ... ; j’avais vingt ans, et j’étais ingénu ; elle me trompa, je me fâchai, elle me quitta. J’étais ingénu, je la regrettai ; j’avais vingt ans, elle me pardonna : et comme j’avais vingt ans, que j’étais ingénu, toujours trompé, mais plus quitté, je me croyais l’amant le mieux aimé, partant le plus heureux des hommes.

(Örülten szerettem ... grófnőt; húszéves voltam és naiv; megcsalt, megsértődtem, elhagyott. Naiv voltam, bántódtam; húszéves voltam, megbocsátott: és mivel húszéves voltam és naiv, még mindig megcsalva, de már

¹ A közismert francia nyelvtanok közül vö. Grevisse (1988: 328); Denis—Sancier-Chateau (1994: 432), melyek a kérdést igen röviden s csak az egyszerű mondatra vonatkoztatva tárgyalják, míg Chevalier et al. 1964 egyáltalán nem vizsgálja. Ezzel szemben nagyobb figyelmet szentel a kérdésnek (bár inkább elszórtan, más nyelvtani jelenségek kapcsán) Wartburg—Zumthor 1958 és Wagner—Pinchon 1962. Önálló fejezetként is tárgyalja a kérdést mind a nyelvten, mind a szövegten keretében Riegel et al. (1999: 130–132; 604–610.)

² Az említett nyelvtenok közül csak Wartburg—Zumthor 1958 és főleg Riegel et al. 1999 tesz érdemi megjegyzéseket e kérdésről.

nem elhagyva, azt hittem, én vagyok a legimádottabb szerető, tehát a legboldogabb az összes férfi között.)³

Kétségtelen, hogy az összetett mondaton belüli téma–réma tagolódás bonyolult kérdés, hiszen az üzenet ilyen felosztása itt már nem egy, hanem két szinten valósul meg: egyrészt a tagmondatok között, másrészt az egyes tagmondatokon belül. A tagmondatok sorrendjére vonatkozóan — nagyon leegyszerűsítve — azt feltételezhetjük, hogy egy két tagmondatból álló összetett mondatban az első — mint kiindulópont — egy a szövegkörnyezetből már legalább részben ismert helyzetet közöl, vagyis témaként szerepel, míg a második ehhez képest többé-kevésbé új információt hoz, tehát rémaként az egész közlés célját, értelmét fejezi ki. Ugyanakkor a mondat e két nagy egysége maga is tovább osztható, s így az egyes tagmondatokon belül szintén megvalósul valamilyen téma–réma tagolódás, de bizonyára nem függetlenül a két tagmondat között létrejött mondattani és jelentésbeli kapcsolattól. Tanulmányomban az összetett mondat aktuális tagolását elsősorban a tagmondatok sorrendjének szintjén vizsgálom.

A következő kijelentések — önmagukban — világosan mutatják az egyszerű mondatokra általában jellemző téma–réma tagolást:

- (1) *Les élèves / n'ont rien compris.*
(A tanulók / semmit sem értettek.)
- (2) *La présentation / était confuse.*
(A magyarázat zavaros volt.)

— azonban egyetlen mondattá fűzve már különböző lehetőségeket rejtenek magukban.

A két legegyszerűbb, kötőszó nélküli mellérendelés:

- (3) *La présentation était confuse, les élèves n'ont rien compris.*
- (4) *Les élèves n'ont rien compris, la présentation était confuse.*

más-más kiindulópontból más-más irányba viszi a két tartalmilag azonos üzenetet: a tagmondatokban kifejezett tényállások között feltételezhető oksági viszonyt (3) az okból az okozatra következtetve, (4) pedig fordítottan, a következményt az őt előidéző okkal utólag magyarázva közli.

Az üzenet elrendezésének ezt a viszonylagos szabadságát⁴ az is mutatja, hogy (3) és (4) egyaránt következhet ugyanazon szövegelőzmény után:

³ Dominique Vivant Denon, *Point de lendemain* [1812] (Másnap már nem), Paris, Gallimard, Coll. Folio, 1995. 35. Az idézetet saját fordításomban közlöm.

⁴ A viszonylagosság itt abban áll, hogy a sorrend — legalábbis a kötőszó nélküli mellérendelésben — független a nyelvtantól, de nem független a beszélő szándékától.

- (5) « *Alors, comment était le cours ?* » — « *Désastreux.* »
(Nos, milyen volt az óra? — Szörnyű.)

Amennyiben viszont a szövegelőzmény nem ilyen általános keretet alkot, hanem már szövegszerűen bevezeti vagy legalább megelőlegezi a kérdéses összetett mondat valamely elemét, a két tagmondat sorrendje kevésbé lesz szabad, legalábbis valószínűsíthető valamiféle törekvés a téma fenntartására, s ez befolyásolhatja egy tagmondat elsőként történő megjelenését. Így (3) — amely először a tananyag átadását minősíti — következhet egy olyan mondatból, mely épp ezt a tartalmat előlegezi meg:

- (6) *Le sujet n'était pas clairement défini.*
(A tárgy nem volt világosan meghatározva.)

(4) pedig bizonyára természetesebben követné a tanulókra vonatkozó kérdést:

- (7) « *Le prof n'était pas à la hauteur.* » — « *Et les élèves ?* »
(A tanár nem állt a helyzet magaslatán. — És a tanulók?)

Ami a (3) és (4) mondatokban a második tagmondatot illeti, egyszerre tartalmazhatjuk az ott közölt információt részben ismertnek, részben pedig újnak (hasonlóan egyébként az első tagmondat belső szerkezetéhez). Ismertnek, hiszen a tágabb szöveggörnyezetben a beszélő már említhette a tanórát, melynek természetes velejárói a tanulók, ill. a tananyag magyarázata — ezt jelzi a határozott névelővel bevezetett főnévi utalás révén megvalósuló ún. **asszociatív anafora** is. Nem meglepő továbbá — tekintve az ok-okozat között fennálló szoros viszonyt —, hogy (3) és (4) épp a bennük foglalt következményt, ill. okot fejezik ki a második tagmondatban. Viszont a mondatok végéhez közeledve annyiban mégis új információt kapunk, amennyiben a beszélő nem az első tagmondatban közölt helyzetet fogalmazza újra, másrészt — a lehetőségek közül választva — a befogadó figyelmét épp erre az oksági viszonyra irányítja, holott például attól független tényállásokat is említhetne:

- (8) [*Le cours était désastreux.*] *La présentation était confuse, pourtant on connaît M. Dupont comme un excellent professeur.*
(Szörnyű volt az óra. A magyarázat zavaros volt, pedig Dupont urat kiváló tanárnak ismerik.)

- (9) [*Le cours était désastreux.*] *Les élèves n'ont rien compris, pourtant ils faisaient des efforts pour suivre les explications.*
(Szörnyű volt az óra. A tanulók semmit sem értettek, pedig igyekeztek követni a magyarázatot.)

Az utóbbi két példában az egyszerűség kedvéért olyan általános keretet alkotó mondatot használtam szövegelőzményként, amely után a kérdéses összetett mondat bármelyik tagmondata következhet minden nehézség nélkül, szemben a részlegesebb, több tartalmi kötöttséget magukban foglaló (6) és (7) szövegelőzményekkel, melyek előnyben részesítenek bizonyos sorrendi megoldásokat. (Emlékeztetőül: *Le sujet n'était pas clairement défini. La présentation était confuse* [...] ; ill. [...] « *Et les élèves ?* » – « *Les élèves n'ont rien compris* [...] ».) Az persze nem állítható, hogy (6) és (7) vagy a hozzájuk hasonló szövegelőzmények után a kérdéses összetett mondat tagmondatainak sorrendje csakis egyféle lehet, az, amely az új információ fokozatos bevezetését célozza, s ezáltal természetesebbnek és biztonságosabbnak hat. A mondatfűzésben — akár a nyelvhasználat más területein — bizonyára szerepet játszanak nyelven kívüli, főleg pszichológiai tényezők is, például a beszélő gondolkodásmódja, fogalmazási készsége vagy szokásai, sőt egyszerűen a „körülmények hatalma”, a pillanatnyi döntés, figyelem, érzelmi állapot stb. Így ugyanazon szövegelőzmény után ugyanazon tagmondatok sorrendjének megfordításával már másik szöveget kapunk, amely ugyan szintén elfogadható, de szerkesztése lazább, stílusa szaggatottabb, mert elszakadnak benne az egymással szorosabban összefüggő tartalmak. Továbbra is (6) és (7) szövegelőzményeket felhasználva:

- (10) [*Le sujet n'était pas clairement défini.*] *Les élèves n'ont rien compris, la présentation était confuse.*
(11) [« *Le prof n'était pas à la hauteur.* » — « *Et les élèves ?* »] — « *La présentation était confuse, les élèves n'ont rien compris.* »

Ilyen megfogalmazásban (10)-ben ténylegesen eltávolodnak egymástól a 'tárgy' és 'magyarázat', valamint a 'nem világos' és 'zavaros' fogalompárok tagjai, (11)-ben pedig a tanulóokra vonatkozó ismételt utalást szakítja meg egy közbeékelte tagmondat.

A mondatoknak, ill. mondatsoroknak ezt a kissé „széteső” voltát azonban el-lensúlyozhatja egy más mondattani megoldás, nevezetesen mellé- vagy alárendelő **kötőszavak** és változatos **kapcsolóelemek** használata, ami lehetővé teszi a logikai viszonyok kifejtését, és ezzel indokolhatja a tagmondatok sorrendjét:

- (12) [*Le sujet n'était pas clairement défini.*] *Les élèves n'ont rien compris, d'ailleurs, la présentation était confuse.*
(A tárgy nem volt világosan meghatározva. A tanulók semmit sem értettek, egyébként a magyarázat zavaros volt.)
- (13) [*« Le prof n'était pas à la hauteur. » — « Et les élèves ? »*]
— *« Eh bien, comme la présentation était confuse, les élèves n'ont rien compris. »*
(A tanár nem állt a helyzet magaslatán. — És a tanulók? — Hát, mivel a magyarázat zavaros volt, a tanulók semmit sem értettek.)

(12)-ben az előzmény és az azt követő első tagmondat között szigorúan véve nincs közös elem, a kérdéses tagmondat — bár az előzmény ismeretében nem meglepő — teljes egészében új információnak tekinthető. Így ezt a fogalmazást mondhatjuk lényegre törőnek, melyben viszont a két állítás között adódó jelentésbeli távolságot a beszélő egy utólagos — az előzményhez jobban kapcsolódó — kiegészítéssel mégis megpróbálja áthidalni. Az összetett mondat második tagmondatának az **egyébként** kapcsolóelemmel történő bevezetése a tagmondatnak épp ezt a kiegészítő és egyben összekötő szerepét teszi nyilvánvalóvá.⁵ Némileg ellentétes az információ tagolása (13)-ban, ahol a párbeszéd egyik szereplője (az egyébként kézenfekvő) lényegre törő válasz helyett a késleltetés módszerével él: annak ellenére, hogy a kérdés a tanulókra vonatkozott, s hogy a róluk szóló állítással azonnal megadható lenne a válasz, a válaszadó — tudván, hogy kellemetlen bejelentést kell tennie — először habozik (ezt jelzi a választ bevezető kapcsolóelem), majd egy előrehozott okhatározói mellékmondatral igyekszik enyhíteni mondandóját. Azt azonban, hogy a válasz lényege még hátra van, már az elején érzékelteti a *comme* ('mivel, minthogy') kötőszó használatával, melyet gyakran találunk ilyen előreutaló szerepben.

Ily módon egy nyelvtani elem, a kötőszó egyszerre teszi kötöttebbé és szabadabbá a szerkesztést: kötöttebbé, mert a kötőszó, nyelvtani elem lévén, megkövetelheti akár egyszerre több nyelvtani szabály figyelembevételét (sorrend, ígmódok használata), ugyanakkor szabadabbá, mert a kötőszó jelenléte segít eligazodni a tagmondatok viszonyában, s ezzel mintegy könnyebben elfogadtatja a különböző sorrendi megoldásokat, melyek legalább részben az ismert és új információk tagolását tükrözik.⁶

Úgy tűnik azonban, hogy az összetett mondatok két fő típusában, a mellérendelést, ill. alárendelést tartalmazó mondat szerkezetekben a kötőszó más-más

⁵ A *d'ailleurs, et même, de plus* stb. kiegészítő kapcsolóelemek értelmezését l. Riegel et al. (1999: 621).

⁶ Adott beszédhelyzetben ugyanilyen fontos a hangsúly, a hanglejtés és a szünet szerepe.

módon kap jelentőséget. Közismert, hogy a **mellérendelő** összetételben a kötőszó alkalmazása nem kötelező,⁷ viszont az információ elrendezésében mégis nagy szerepet kapnak a legkülönbélebb argumentatív kapcsolóelemek,⁸ mert a mondattanilag teljesen egyenrangú (s ezért viszonylag független) tagmondatok között épp ezek képesek a logikai függőségeket kifejezni, s ezzel együtt az ismert és új információk kapcsolatát világossá tenni.

Ezzel szemben a franciában — bizonyos kivételektől eltekintve⁹ — az **alárendelő** szerkezetekben kötelező valamilyen kapcsolóelem (kötőszó, előjárós kifejezés, ill. vonatkozó névmás) használata, ami itt elsősorban a tagmondatok közötti szorosabb mondattani függőséget biztosítja, és annak fajtáját azonosítja. Valószínűleg ez a mondattani kötöttség az oka, hogy az alárendelő szerkezetekben az információ tagolása is szabályozottabb, hiszen eleve bizonyos adott mondattani keretekhez igazodik, úgymint: a mellékmondat típusa, esetleg altípusa, „mozgékonyasága” a mondat egészén belül, a kapcsolóelem mondattani viselkedése. E feltételek vizsgálata nélkülözhetetlen annak eldöntéséhez, hogy a beszélőnek mikor mennyi szabadsága van a mondat információszerkezetének alakításában.

A nyelvtani szerkezet és az információ szintjén megvalósuló kettős tagolást alapvetően a **mellékmondatok típusainak** vizsgálata mutatja meg. Mint ismeretes, a mellékmondatok osztályozásának legáltalánosabban elfogadott szempontja az, hogy a mellékmondat milyen mondatrész — legtöbbször: milyen bővítmény — szerepét tölti be a főmondatban. Eszerint a francia nyelvtanban három fő típust szoktak elkülöníteni: 1. **tartalomkifejtő** mellékmondat, amely leggyakrabban a főige tárgyi bővítménye, 2. **vonatkozó** mellékmondat, általában jelzői szerepben, 3. **határozói** mellékmondat, a szemantikailag igen változatos határozó szerepében. Mivel a bővítmény a mondat jelentéséhez oly módon járul hozzá, hogy a mondat egy szerkezetileg fontosabb elemének jelentését pontosítja, ahhoz valamilyen többletet ad, feltételezhetjük, hogy az információ tagolása szempontjából a bővítmények — s ebből következően a mellékmondatok — inkább a **réma** szerepét töltik be, vagy a réma tartományán belül annak többé-kevésbé központi elemét képezik. Ezt látszik igazolni az a mondattani tény is, hogy a franciában — semleges mondat szerkesztés esetén — a bővítmények inkább az informatívabbnak tartott mondatvégi helyzetben fordulnak elő (pl. *Nous aurons des visiteurs français demain* = Holnap francia látogatóink lesznek), s a mellékmondatok is gyakrabban követik, mintsem megelőzik a főmondatot. Ez egyben azt is jelenti, hogy ha egy bővítmény vagy mellékmondat mégis **témaként** szere-

⁷ A francia nyelvtanban külön néven szerepel a kötőszó nélküli mellérendelés (**juxtaposition**) és a kötőszóval ellátott mellérendelés (**coordination**).

⁸ Vö. Riegel et al. (1999: 619–623).

⁹ Pl. a melléknévi igeneves szerkezetek többsége, bizonyos **accusativus cum infinitivo** jellegű szerkezetek.

pel, s ezért a mondat elejére kívánkozik, áthelyezése gyakran bonyolult mondat-tani átszervezést igényel (pl. főnévi tárgy esetén anaforikus névmási utalás az ige körzetében: *Ces visiteurs, nous les attendons depuis longtemps* = Ezeket a látogatókat régóta várjuk).

Mivel a főmondathoz képest mindhárom típusú mellékmondat nagyjából a neki megfelelő bővítmény egyszerű mondatbeli helyét foglalja el, rögtön adódik egy fontos különbség egyrészt a kötött helyű tárgyi, ill. jelzői-vonatkozó mellékmondatok, másrészt a mozgékonyabb határozói mellékmondatok között. Semleges mondat szerkesztéskor ugyanis mind a főigét követő tárgyi mellékmondat (14), mind a bármely főmondati névszói csoporthoz kapcsolódó vonatkozó mellékmondat (15) valószínűleg a rémát vagy annak egy részét képviseli, s ugyanezt teszi a főmondat utáni határozói mellékmondat is (16), ám ez utóbbi viszonylag könnyen válhat a főmondat előtt témává is (17):

- (14) *Pierre regrette que Marie soit partie.*
(Péter sajnálja, hogy Mária elment.)
[vö. *P regrette le départ de M* = P sajnálja M távozását.]
- (15) *Pierre relit chaque jour les lettres que Marie a écrites.*
(P minden nap újraolvassa a leveleket, amelyeket M írt.)
[vö. *P relit chaque jour les lettres écrites par M* = P minden nap újraolvassa a M által írt leveleket.]
- (16) *Pierre est triste depuis que Marie est partie.*
(P azóta szomorú, amióta M elment.)
[vö. *P est triste depuis le départ de M* = P M távozása óta szomorú.]
- (17) *Depuis que Marie est partie, Pierre est triste.*
(Amióta M elment, P szomorú.)
[vö. *Depuis le départ de M, P est triste* = M távozása óta P szomorú.]

Egyébként azt, hogy egy összetett mondatban a mellékmondat rémaként szerepel-e vagy sem, jól mutatják az olyan mondat szerkesztési tesztek, amelyek csak a rémával hozhatók összefüggésbe, s a témára nem alkalmazhatók, úgy mint: az illető tagmondatra (mint bővítményre) feltehető **kérdés** és az arra adható, magával a mellékmondatkal kifejezett **rövid válasz**, továbbá a mellékmondatban foglalt tényállás **tagadásának**, ill. **kiemelésének** lehetősége.¹⁰ Ebből a szem-

¹⁰ Vö. Riegel et al. (1999: 607–608). A kiemelés a réma fokalizációját (**focalisation**) teszi lehetővé. Ezzel szemben Wartburg—Zumthor (1958: 172) a *c'est...qui / que* szerkezet által közrefogott és így kiemelt szócsoporthoz témának tekint.

pontból viszont az előbbi osztályozás átrendeződik, mert ezúttal a tárgyi (14a) és a határozói (16a) mellékmondatok mutatnak több közös vonást:

- (14a) « *Que regrette Pierre ?* » — « *Que Marie soit partie.* »
(Mit sajnál P? — Hogy M elment.)
Pierre regrette non pas que Marie soit partie, mais qu'elle ne téléphone jamais.
(P nem azt sajnálja, hogy M elment, hanem hogy sosem telefonál.)
C'est le fait que Marie soit partie que Pierre regrette.
(Hogy M elment, azt sajnálja P.)¹¹
- (16a) « *Depuis quand Pierre est-il triste ?* » — « *Depuis que Marie est partie.* »
(Mióta szomorú P? — Amióta M elment.)
Pierre est triste non pas depuis que Marie est partie, mais depuis qu'elle ne téléphone plus.
(P nem azóta szomorú, amióta M elment, hanem amióta már nem telefonál.)
C'est depuis que Marie est partie que Pierre est triste.
(Amióta M elment, P azóta szomorú.)

A vonatkozó mellékmondat sajátossága a két másik típussal szemben az, hogy önmagában egyik tesztet sem „bíri ki”, minden esetben kizárólag a közvetlenül előtte álló névszói csoporttal — mint antecedenssel — együtt vesz részt a mondat szerkesztési műveletekben (függetlenül annak főmondatbeli szerepétől), s bizonyos archaikus szerkezetektől eltekintve főnévi antecedens hiányában — a magyartól eltérően — a mutató névmás különféle alakjaira támaszkodik:

- (15a) « *Quelles lettres Pierre relit-il chaque jour ?* » — « *Les lettres / Celles que Marie a écrites.* »
(Milyen leveleket olvas újra P minden nap? — [Azokat,] amelyeket M írt.)
Pierre relit chaque jour non pas les lettres que Marie a écrites, mais celles que Louise a envoyées.
(P nem azokat a leveleket olvassa újra minden nap, amelyeket M írt, hanem amelyeket L küldött.)

¹¹ Kevésbé nehézkes megoldás a kiemelésre: *Ce que Pierre regrette, c'est que Marie soit partie.* (Amit P sajnál, az az, hogy M elment), melyben a kiemelt rémát hangsúlyosan előkészíti az első tagmondat.

?*Ce sont les lettres que Marie a écrites que Pierre relit chaque jour.*

(A levelek, amelyeket M írt, azok, amelyeket P újraolvas minden nap.)¹²

Ebben a tesztsorozatban (17a) csak ellenpéldaként szolgálhat (ami azonban szintén meggyőző), ugyanis a témává alakult határozói mellékmondatra sem rákérdezni nem lehet, sem pedig azt tagadni vagy kiemelni; mindezek a műveletek itt csakis a rémát képviselő *Pierre est triste* főmondaton végezhetők el:

(17a) « *Comment est Pierre depuis que Marie est partie ?* »

– „*Triste.*”

(Milyen P, amióta M elment? — Szomorú.)

Depuis que Marie est partie, Pierre n'est pas triste, mais angoissé.

(Amióta M elment, P nem szomorú, hanem szorongó.)

Triste, Pierre l'est vraiment, depuis que Marie est partie.

(P valóban szomorú, amióta M elment.)

Mindenesetre az adott példáktól függetlenül is könnyen belátható, hogy az iménti műveletek valamennyien az információ még nem ismert voltára, választásból adódó váratlanságára irányítják a figyelmet, ezzel bizonyítva a kérdéses nyelvi elem réma-szerepét.

Természetesen az, hogy a váratlan újdonság melyik tagmondatban jelenik meg, nem eleve adott, hiszen szövegkörnyezet és beszélői szándék függvénye, legfeljebb csak gyakoribbnak tűnik réma és mellékmondat összekapcsolódása. Ez különösen indokolható a **tartalomkifejtő** mellékmondatok esetében, hiszen az elöl álló, alanyi helyzetű mellékmondatot kivéve (pl. *Que Marie soit partie, attristé Pierre* = [Az,] hogy M elment, elszomorítja P-t) ezek a mellékmondatok az őket irányító főige (ill. ritkábban melléknév vagy főnév)¹³ után az ige által kifejezett mondás, gondolás, érzés, érzékelés tartalmának kifejtésével juttatják célba a mondat egészét,¹⁴ s a feltehető leggyakoribb, legkézenfekvőbb kérdésre adják meg a választ: „Mit mond/gondol/érez/lát stb. XY?” Ugyanakkor felmerülhet

¹² Az elfogadható megoldás: *Ce que Pierre relit chaque jour, ce sont les lettres que Marie a écrites.* (Amit P újraolvas minden nap, azok a levelek, amelyeket M írt) (vö. 11. jegyzet).

¹³ Pl. *Paul est heureux que Jean soit venu.* (P boldog, hogy J eljött); *Paul a eu la bonne idée que Jean vienne passer le week-end ici.* (P-nek az a jó ötlete támadt, hogy J itt töltsen a hétvégét).

¹⁴ Vö. Wartburg—Zumthor (1958: 15).

a kérdés, hogy magának a pszichológiai mozzanatnak a hangsúlyosabb és árnyaltabb megfogalmazása nem lehet-e része a rémának:

- (18) [*« Est-ce que Pierre sait où habite Marie ? »*] — *« Pierre croit savoir mais n'ose affirmer que Marie habite un château en Espagne. »*

(Vajon P tudja, hogy hol lakik M? — P tudni véli, de nem meri állítani, hogy M egy kastélyban lakik Spanyolországban.),

azonban ez is olyan kérdés, amelynek megválaszolásához további vizsgálódásra lenne szükség.

Nem egyértelmű a helyzet a **vonatkozó** mellékmondatok esetében sem, ahol szintén több szempontból vitatható a mellékmondat = réma egybeesés. Ha például a vonatkozó névmás főmondati előzménye egy alanyi szerepű főnév, a mellékmondat nem a mondat végére, hanem a főmondat állítmánya elé kerül, s így a teljes mondatnak nem azon a pontján lesz, ahol a legfontosabb új információ szokott elhangzani:

- (19) *Toutes les lettres que Marie a écrites sont arrivées avec des retards considérables.*

(Az összes levél, amelyet M írt, jelentős késéssel érkezett meg.)

Másrészt az, hogy a vonatkozó mellékmondat megkaphatja-e a réma szerepét, mindenkor függ a főmondat fennálló jelentésbeli kapcsolatától. A francia nyelvben szokásosan megkülönböztetett **azonosító-kijelölő** és **értelmező-magyarázó** vonatkozó mellékmondatokat¹⁵ azért célszerű az aktuális tagolás szempontjából elkülöníteni, mert csak az előbbi válhat rémává (vö. (15a), míg az utóbbi, bár hozhat a hallgató számára új információt, csak mintegy mellékesen hangzik el, s így — legalábbis a beszélő szándéka szerint — nem képezheti a teljes mondat igazi célját, értelmét:

- (20) *« Pierre, qui — comme tu le sais — est amoureux fou de Marie, supporte mal la solitude. » — « Ah, je ne le savais pas ! Je croyais qu'il aimait toujours Louise. »*

¹⁵ Vö. Riegel et al. (1999: 484): **relative déterminative (ou restrictive)/relative explicative (ou appositive).**

(P, aki — mint tudod — bolondul M-ért, nehezen bírja a magányt. — Erről nem is tudtam! Azt hittem, még mindig L-t szereti.)

Mindemellett itt is fölmerül a kérdés, hogy a teljes mondatot figyelembe véve hol kezdődik a réma: az antecedens után vagy már előtte. Az antecedens és a vonatkozó névmás szoros mondattani összetartozása azt sejteti, hogy már az antecedens is gyakran a réma része; mindenesetre az egész egységre lehet olyan kérdést feltenni, amelynek középpontjában nem a mellékmondat áll, hanem a szerkezetileg fontosabb főmondati előzmény, s így az „erőviszonyokat” csak egy tágabb szöveggörnyezet dönthetné el:

- (21) « *Que relit Pierre chaque jour ?* » — « *Les lettres que Marie a écrites.* »
(Mit olvas újra P minden nap? — A leveleket, amelyeket M írt.)

Végül a **határozói** mellékmondat és az aktuális tagolás összefüggését valószínűleg épp a mellékmondat említett mozgékonyasága teszi bonyolultabbá. Természetesnek itt is azt tarthatjuk, hogy a mellékmondat a főmondatot követve rémaként új információt hoz, míg mondatkezdő helyzetben egy már ismert körülményt említ, így témaként, kiindulópontként szolgál a főmondatban szereplő tényállás mint újdonság bejelentéséhez (vö. (16) és (17)). Ám úgy tűnik, hogy amilyen könnyen elmozdulhat a legtöbb határozói mellékmondat — a főmondat utáni következményes és hasonlító mellékmondatok kivételével —, olyan könnyen módosulhat egyazon helyen betöltött szerepe az információ tagolásában. Adott beszédhelyzetben például (16) elemeinek különböző hangsúlyozása minden egyéb művelet nélkül képes átrendezni a kijelentés információszerkezetét. Így a szokásos hangsúlyozás, mely a franciában a mondatvégi szavakat vagy szókapcsolatokat emeli ki, a mellékmondatot rémaként mutatja be; viszont a főmondat egy elemére áttevődő erős kiemelő hangsúly ezt az elemet teszi rémává akkor is, ha a mellékmondat továbbra is a mondat végén áll:

- (22) *Pierre est 'triste, depuis que Marie est partie.*
(P 'szomorú, amióta M elment.)¹⁶

¹⁶ Ezzel szemben az alany kiemelése inkább a szabályos kiemelő szerkezettel történne: *C'est Pierre qui est triste depuis que Marie est partie.* (P az, aki szomorú, amióta M elment).

Ez a kiemelő hangsúly azt eredményezi, hogy itt a főmondat utáni mellékmondatot már inkább valamiféle hátravetett témaként, utólagos emlékeztetőként értelmezhetjük, amint ezt a következő lehetséges szövegelőzmény is érzékelteti:

- (23) *Marie nous a quittés sans prévenir il y a un mois et chacun a réagi différemment à cette absence prolongée. Daniel semble indifférent, Jean est devenu irritable, et Pierre est triste, depuis que Marie est partie.*

(M előzetes bejelentés nélkül hagyott itt minket egy hónappal ezelőtt, és mindannyiunkra másképp hatott ez a hosszúra nyúlt távollét. D közömbösnek látszik, J ingerlékeny lett, és P szomorú, amióta M elment.)

Ami a mellékmondatokban foglalt tartalmak **tematizációját** illeti, a határozói mellékmondatok esetében — szintén mozgékonyaságuk következtében — elegendő a mellékmondatot a főmondat elé helyezni, minden egyéb mondat szerkesztési eljárás nélkül; legfeljebb bizonyos kötőszavak gyakrabban állnak a mondat elején, mint mások — ilyen párt alkotnak például az inkább elől álló *comme* ('mivel, minthogy') és a főmondat után gyakoribb *parce que* ('mert'). Különösen szokásos egyébként az **időhatározói** mellékmondat tematizálása (akárcsak egy tagmondaton belül az időhatározói bővítményé), főként az elbeszélő szövegben, ahol az egymásra következő események ezáltal folyamatosan valamilyen időkeretbe helyeződnek, miközben a mondatok vagy nagyobb szövegegységek elején álló időhatározói mellékmondatok még a nyelvi egységek közötti átmenetet, kapcsolatot is biztosítják.¹⁷

A másik két mellékmondattípus azonban kötött helyzeténél fogva kizárólag mondat szerkesztési eljárások segítségével tematizálható, s így részben ezért, részben talán mert eleve inkább rémaként szerepelnek, ritkábban kerülnek témahelyzetbe, ill. ez a helyzet mint „jelölt” mondat szerkezet él a beszélők tudatában. A **tartalomkifejtő** mellékmondatok tematizálási lehetőségei természetesen a nekik megfelelő névszói (tárgyi, ritkábban alanyi és más) mondatrészek tematizációs szabályait követik:

- (24) [*Pierre regrette que Marie soit partie.*]
→ *Que Marie soit partie, Pierre le regrette.*
(Hogy M elment, P sajnálja.)¹⁸

¹⁷ Az előre helyezett időhatározók „szcenikus”, keretalkotó funkciójáról ld. Riegel et al. (1999: 144). Az időt kifejező kapcsolóelemekről ld. Riegel et al. (1999: 618–619).

¹⁸ Ugyanez hátravetett témával: *Pierre le regrette, que Marie soit partie.* (P sajnálja, mármint azt, hogy M elment). Vö. **complétives détachées**, Riegel et al. (1999: 495). A

A **vonatkozó** mellékmondat ennél is különlegesebb eset, ugyanis szigorúan véve éppúgy nem tematizálható, mint ahogy a kérdés/tagadás/kiemelés műveleteit sem lehet rajta elvégezni (vö. (15a)). Ezért csakis a vonatkozó névmás antecedenisével együtt helyezhető át az egész tagmondat, s az ezt kísérő szerkesztési szabályok mindig aszerint érvényesülnek, hogy az antecedenens milyen mondatrészről képvisel a főmondatban:

- (25) [*Pierre relit chaque jour les lettres que Marie a écrites.*]
→ *Les lettres que Marie a écrites, Pierre les relit chaque jour.*
(A leveleket, melyeket M írt, P újraolvassa minden nap.)¹⁹

Az antecedenens szerepétől függő tematizálás még olyankor is érvénybe lép, amikor — archaikus szerkezetekben, pl. (köz)mondásokban — nincs a vonatkozó névmásnak előzménye, vagyis ún. „főnévi vonatkozó”²⁰ mellékmondat van dolgunk. Ez esetben a hiányzó antecedenst mutató névmással kell pótolni, s a főmondatban is szükséges az anaforikus névmási utalás:

- (26) *Rira bien qui rira le dernier.*
(Az nevet, aki utoljára nevet.)
→ *Celui qui rira le dernier, celui-là rira bien.*
(Aki utoljára nevet, az igazán nevet.)

Akárhogyan történik is a különféle mellékmondatok tematizációja, valamennyi esetben közös vonás az, hogy a mellékmondat előre helyezésével a főigének egy argumentuma vagy egy az egész mondatot érintő bővítmény kerül a mondat élére. Az alárendelő szerkezetekkel éles ellentétben a mellérendelt tagmondatok viszonyában ez a fajta tematizáció épp azért nem érvényesülhet, mert egyik tagmondat sem épül be a másikba igei argumentum vagy mondatbővítmény szerepében. Talán azt mondhatnánk, hogy ami a mellérendelésben hangsúlyosabban előtérbe kerül, az nem valamely mondatrészszel vagy tagmondattal kifejezett **referens**, hanem két vagy több tényállás között fennálló **logikai kapcsolat**, melyet a kötőszó nélküli szerkezet sugall, a kötőszóval ellátott mellérendelés pedig többé-kevésbé egyértelművé tesz.

tematizációs művelet más szokásos elnevezései: **segmentation**, **dislocation emphatique**.

¹⁹ Ugyanez hátravetett témával: l. (24) és 18. jegyzet.

²⁰ Vö. Riegel et al. (1999: 486–488): **relatives substantives**.

Úgy tűnik, hogy a jól ismert különbség, vagyis az, hogy az alárendelés szigorúbban mondattani kérdés, míg a mellérendelés könnyebben átvisz a logika és a szövegterületére, érvényesül az összetett mondatok tagmondatai között létrejövő téma–réma szerkezetekben is: a tematizáció és a réma kiemelése szorosabb értelemben csak az alárendelésben lehetséges, és mindkettő jól leírható szerkesztési szabályokat követ. Ez magyarázza azt a tényt is, hogy a francia és a magyar nyelv (vagy más nyelvek) kontrasztív vizsgálatában több nyelvspecifikus vonást — és ezért nagyobb eltéréseket — találunk az alárendelő szerkezetekben, mint az elsősorban logikai viszonyokra épülő mellérendelésben. Hogy ez a kétféle szerkesztési mód mennyi „szabadságot” enged a beszélőnek, vagy mennyire irányítja a befogadó értelmezési kísérleteit, szintén izgalmas kérdés: nem biztos például, hogy az alárendelés szigorú mondattani szabályai minden tekintetben nagyobb kötöttséget jelentenek, mint a mondattanilag függetlenebb mellérendelésben a logikai viszonyok pontos kifejtésének igénye. Mindez azonban már messzebbre vezet, és olyan összetett vizsgálatot feltételez, amely csak egy következő tanulmány tárgyát képezheti.

Irodalomjegyzék:

- Chevalier, Jean-Claude et al. 1964. *Grammaire Larousse du français contemporain*. Paris: Larousse.
- Denis, Delphine—Sancier-Chateau, Anne 1994. *Grammaire du français*. Paris: Librairie Générale Française. Coll. *Les Usuels de Poche*.
- Grevisse, Maurice 1988. *Le bon usage*. 12e édition refondue par André Goosse. Paris-Gembloux: Duculot.
- Riegel, Martin et al. 1999. *Grammaire méthodique du français*. 5e édition mise à jour. Paris: Presses Universitaires de France.
- Wagner, Robert Léon—Pinchon, Jacqueline 1962. *Grammaire du français classique et moderne*. 2e édition revue et corrigée. Paris: Hachette.
- Wartburg, Walter von—Zumthor, Paul 1958. *Précis de syntaxe du français contemporain*. 2e édition entièrement remaniée. Berne: A. Francke.